

Розділ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

О. М. МОЇСЄЄВ. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА В КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЯХ

Досліджується висновок експерта в аспекті технологій експертних та технологій слідчих. Встановлюються умови технологічності цього процесуального документу. Конкретизуються критерії та дії експерта з забезпечення процесуальних вимог при складанні висновку за результатами проведених досліджень, та операції з оцінки висновку експерта слідчим.

Ключові слова: криміналістика, судова експертиза, криміналістичні технології.

Исследуется заключение эксперта в аспекте технологий экспертных и технологий следственных. Устанавливаются условия технологичности этого процессуального документа. Конкретизируются критерии и действия эксперта по обеспечению процессуальных требований при составлении заключения по результатам проведенных исследований, и операции по оценке заключения эксперта следователем.

Ключевые слова: криминалистика, судебная экспертиза, криминалистические технологии.

The expert's conclusion is investigated in the aspect of expertise technologies and investigation technologies. The conditions for manufacturability of this procedural document are established. The criteria and expert's actions providing the procedural requirements while preparation of the report on the research results, and the operation on the assessment of the expert conclusion by investigator are concretized.

Key words: criminalistics, forensic examination, forensic technology.

Технологічний підхід нині активно впроваджується у криміналістику. Генезис поняття технології докладно досліджений А.В. Шмоніним¹. Висновок експерта розглядається як результат використання експертної технології експертних² та входить до слідчих технологій як підстава до прийняття процесуальних та управлінських рішень у справі³. Тобто він стає тією ланкою, що поєднує технології експертні та технології слідчі. Однак висновок експерта не досліджувався з поглядів технологій цих двох видів. Тому доцільно конкретизувати критерії ефективності дій експерта із забезпечення процесуальних вимог при складанні висновку за результатами проведених досліджень, та діяльності слідчого (суду, іншого органу, що признає експертизу) з ефективного застосування висновку експерта в технологіях розслідування злочинів.

Висновок експерта містить сукупність фактичних даних, які використовуються в доказуванні та встановлюються в результаті дослідження матеріальних об'єктів обізнаною особою⁴. Процес експертного дослідження та його результати фіксуються у висновку експерта з додержанням указанного в законі процесуального порядку. Тому складання висновку експерта стає окремою дією як в експертних технологіях, так і в технологіях слідчих.

Суттєвими рисами висновку експерта є його наукове обґрунтування, яке здійснюється відповідно до суворого дотримання процесуальних вимог, з поси-

ланнями на докази, що зібрані в кримінальній справі, спеціально призначеною особою – судовим експертом, який діє самостійно та незалежно⁵. В науковій літературі формулюються принципи, на яких ґрунтується висновок експерта: 1) принцип кваліфікованості, тобто, судовий експерт може робити висновки тільки на основі застосування спеціальних знань; 2) принцип визначеності – відповідно до нього є недопустимими неконкретні, багатозначні, розпливчасті за змістом висновки; 3) принцип доступності – висновок експерта має бути складений мовою прийнятною для розуміння особами, які не володіють спеціальними знаннями⁶. Додержання цих принципів забезпечує можливість подальшої оцінки висновку експерта слідчим (судом), а також розуміння особами, які мають право ознайомлюватися з ним.

Процесуальні вимоги до висновку експерта полягають у наступному. Форма цього процесуального документу визначена ст. 200 УПК України виключно як письмова. Мова висновку експерта повинна бути професійною, та одночасно доступною до розуміння слідчим та іншими суб'єктами процесу, які не володіють спеціальними знаннями⁷. Структура висновку експерта конкретизується в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз МЮ України⁸ (далі – Інструкція). Як свідчить експертна практика, в багатьох видах експертиз (особливо, криміналістичних) містяться фототаблиці, креслення, схеми, діаграми і т. ін. Завдяки фотознімкам, кресленням, схемам, діаграмам та іншим наочним засобам полегшується сприйняття результатів експертизи особами, які не володіють спеціальними знаннями, забезпечується аргументація проміжних та кінцевих висновків; усі учасники процесу можуть сприйняти зовнішній вигляд досліджуваних об'єктів та переконатися в їх достовірності. Тому доцільно включити до Інструкції вимоги з оформлення додатків як невід'ємної частини висновку експерта.

За нашими спостереженнями, серед експертів-практиків поширюється думка про можливість скорочення тексту висновку експерта шляхом виключення описання процедур застосування інструментальних методів, а також відсилкою до довідкової літератури, чи заміною фотознімками мовного описання об'єкта. Так, із опитаних нами понад 200 експертів системи судово-експертних установ МЮ України та МВС України, 80 % не вміщують проміжні матеріали експериментів до висновку експерта, а залишають їх у наглядовому провадженні; біля 80 % висловились за виключення описання процесу застосування дослідницьких методик та заміну його відсилкою до спеціальної літератури, майже 25 % – за заміну описання зовнішнього вигляду об'єкта його фотозображенням. Розглянемо кожну із даних пропозицій. Виключення із тексту описання стандартних інструментальних процедур передбачене п. 4.14 Інструкції, де допускається можливість обмеження вказівкою тільки на кінцеві результати, при застосуванні експертом інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів. І з таким положенням можна погодитися, оскільки йдеться про застосування передбачених методикою дослідницьких процедур, які мають суто технічне значення. До того ж, описання таких процедур містять умови, за яких виділяються ознаки об'єктів дослідження, що стають підставою до експертного висновку. Визнавши такі ознаки, злочинці можуть вдатися до свідомого їх спотворення чи знищення, щоб унеможливити встановлення таких ознак інструментальними методами. Тому рекомендації про виключення із висновку експерта описання стандартних процедур та умов дослідження заслуговують на підтримку. За необхідністю,

наприклад для проведення повторних експертиз, умови застосування інструментальних методів та проведення експериментів можуть бути отриманими, за вимогою слідчого (суду), із архіву наглядових експертних проваджень, відповідно до п. 4.14 Інструкції.

По-іншому треба ставитися до пропозиції про заміну описання процесу дослідження посиланням на довідкову та методичну літературу. Посилання на літературні та довідкові джерела не можуть замінити повного та логічного описання прийомів та методів, які застосовувалися в ході досліджень, оскільки така література адресується фахівцям, тоді як текст висновку експерта призначений для сприймання особами, які спеціальними знаннями не володіють. Стає очевидним, що учасникам процесу, які можуть ознайомлюватися з висновком експерта, але не володіють спеціальними знаннями, залишиться звертатися за консультативною допомогою до фахівців чи клопотати про виклик експерта для надання роз'яснень. У цьому разі втрачатиметься значно більше часу, на відміну від того, якби експерт у своєму висновку зробив повне та зрозуміле описання ходу дослідження.

Серед експертів-практиків зустрічається думка про можливість скорочення тексту висновку експерта шляхом заміни описання об'єктів відсилкою до їх фотозображень. Із біля 100 архівних експертних проваджень із транспортно-трасологічної експертизи, що були виконаними експертами Донецького НДІСЕ, а також надходили на рецензування із інших судово-експертних установ, у 20 % експертиз окремі фрагменти тексту містили посилання на фотознімки замість докладного мовного описання об'єктів та їх ознак. Така практика пропагується в деяких методичних посібниках для експертів⁹. Але з гносеологічної точки зору, фотозображення не є еквівалентом мовному представленню об'єкта дослідження, оскільки експерт тільки мовними засобами може виокремлювати суттєві ознаки, акцентуючи увагу на їх важливості для вирішення поставленого питання. За нашими спостереженнями, у разі використання фотозображень замість докладного мовного описання, в непоодиноких випадках експерти визивалися на допит чи у судові засідання для надання роз'яснень цих фрагментів висновку експерта. Ми підтримуємо принципову позицію про недопустимість інших форм, окрім мовної, представлення ходу та результатів експертизи, з використанням фототаблиць та інших ілюстрацій як додатків до основного тексту. Таким чином, висновок експерта, за своєю структурою, відповідає вимогам до процесуального документу, тому стає складовою частиною документального блоку слідчих технологій.

Висновок експерта використовується в технологіях розслідування злочинів, і спочатку піддається оцінці слідчим (судом). Ю.К. Орлов зауважує, що оцінка висновку експерта часто становить для осіб, які не володіють спеціальними знаннями певну складність; у той же час на практиці зустрічається надмірна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення¹⁰. Для забезпечення вірної оцінки цього джерела доказів закон указує такі вимоги, як оцінка доказів за внутрішнім переконанням, необхідність обґрунтовувати внутрішнє переконання всебічним, повним, об'єктивним розглядом усіх обставин справи, необхідністю керуватися законом. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що висновок експерта для слідчого не є обов'язковим, тобто, не має заранне встановленої сили¹¹. Необхідність обґрунтування внутрішнього переконання всіма обставинами справи означає, що при оцінці висновку експерта неприпустимі довільні судження, які не ґрунтуються на даних із справи, не вивчалися у сукупності. В науковій літературі вказуються такі принципи оцінки результатів експертизи: 1)

обов'язковість оцінки висновку експерта – означає необхідність вмотивованих підстав для прийняття чи відхилення цього джерела доказів; 2) свобода оцінки висновку експерта – кожен із учасників кримінального процесу особисто вирішує питання про достатність підстав до визнання доказом результатів експертизи; 3) системність оцінки – означає, що висновок експерта розглядається в системі інших доказів у справі¹².

Висновок експерта, як і будь-який інший доказ, може бути сумнівним або невірним з різних обставин. Так, експерту можуть бути представлені невірні вихідні дані або несправжні об'єкти, чи він може не звернути увагу на навмисне спотворення чи знищення інформативних ознак. Вибір та застосування експертної методики, інтерпретація результатів досліджень також трапляється помилковим. Тому вірно оцінити висновок експерта слідчий (суд) може лише за умови повноти і доброякісності представлених на експертизу матеріалів, професійної об'єктивності та компетентності експерта, повноти проведених досліджень, відповідності обраних експертом методик конкретному експертному завданню та правильності їх застосування¹³. Однак, процедура оцінки висновку експерта в слідчих технологіях потребує уточнення, за відсутності спеціальних знань у слідчого (судді).

В юридичній літературі вказується, що оцінити доказ – це значить прийти до висновку про достовірність чи недостовірність доказу, про доведеність чи недоведеність факту, відомості про який містяться в матеріалах справи¹⁴. Згідно з п.17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 97 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах», при звірці й оцінці експертного висновку суд повинен з'ясувати низку обставин, зокрема, таких: компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень, повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним, узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи, обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи. Виявлення цих обставин потребує від слідчого (суду) логічної, розумової роботи, в процесі якої встановлюється відповідність висновку експерта певним критеріям процесуального, гносеологічного, фактичного характеру. В науковій літературі такі критерії формулюються як законність, достовірність, умотивованість, обґрунтованість, повнота, всебічність, об'єктивність, переконливість¹⁵.

Детальніше розглянемо найбільш складний аспект оцінки висновку експерта – перевірки його наукової обґрунтованості. Р.С. Белкін вказує на неможливість повної і якісної оцінки всіх елементів експертного висновку особою, що призначила експертизу, пояснюючи це складністю сучасних експертних методик¹⁶. У науковій літературі зустрічається думка про можливість приймати висновок експерта без перевірки його наукової обґрунтованості у разі відсутності у слідчого необхідних знань для розуміння суті проведеного дослідження¹⁷. Деякі вчені висловлюються взагалі про неможливість перевірки дослідницької частини висновку експерта особами, які не володіють спеціальними знаннями¹⁸. Тому, на їх думку, слід виключити наукову обґрунтованість висновку експерта із переліку критеріїв при оцінці результатів експертизи¹⁹. Однак, наша позиція полягає в необхідності слідчим (судом) надання усебічної оцінки результатам експертизи, в тому числі й за критерієм наукової обґрунтованості.

У літературі зустрічається думка про можливість залучення інших фахівців відповідного профілю для оцінки наукової обґрунтованості висновку експерта²⁰.

Такий підхід теж не можна визнати раціональним. Дійсно, залучення іншої особи для інтерпретації результатів проведеної експертизи означає дублювання дослідження та накладання зайвих зусиль на вивчення предмету експертизи іншим фахівцем, тоді як в якості експерта, який провів експертизу, слідчий вже залучив особу, яка більшою мірою взмозі представити йому обґрунтування науковості власного дослідження, ніж будь-яка інша обізнана особа. Якщо експерт забезпечить вимогу докладного роз'яснення у своєму висновку основних його положень, з оглядом на відсутність спеціальних знань у слідчого, то відпаде необхідність у залученні іншого фахівця, а також у застосуванні передбачених процесуальних засобів перевірки достовірності результатів проведеної експертизи (ст. 201, 203 КПК України).

Процесуальні вимоги до висновку експерта визначають його форму та зміст. Вихід із суперечності між спеціальною формою експертного дослідження та відсутністю спеціальних знань у тих, хто оцінює його наукову обґрунтованість, вбачається в упровадженні до експертних технологій процедури складання висновку експерта. У взаємовідносинах зі слідчим (судом, іншими учасниками кримінального процесу) експерт виступає інтерпретатором спеціальних знань. Він, як і інтерпретатор результатів проведених ним досліджень, зобов'язаний зробити їх доступними та прозорими за смыслом для слідчого (суду), інших осіб, які мають право ознайомлюватися з висновком експерта. Орієнтуючись на коло професійних знань слідчого, експерт може зробити цей процесуальний документ придатним для розуміння слідчим (судом) та перевірки його засобами логіки. У взаємодії зі слідчим (судом) експерт стає гарантом розуміння тексту свого висновку особами, у яких відсутні спеціальні знання, але які досконало володіють логічними методами. Тому й експерт, складаючи висновок, має відображати його положення за правилами логіки.

Таким чином, процедура складання висновку експерта входить до експертних технологій, та, одночасно, як джерело доказів, цей процесуальний документ стає елементом технологій слідчих. Умовою технологічності висновку є спрямованість на сприйняття його змісту суб'єктами, які не володіють спеціальними знаннями. Експертні технології містять операції із забезпечення процесуальних вимог при складанні висновку за результатами проведених досліджень, а також засоби аргументації основних положень. Слідчі технології передбачають операції з оцінки висновку експерта за критеріями наукової обґрунтованості, повноти і доброякісності представлених на експертизу матеріалів, професійної об'єктивності та компетентності експерта, повноти проведених досліджень, відповідності обраних експертом методик конкретному експертному завданню та правильності їх застосування.

1. *Шмонин А.В.* Методология криминалистической методики: монография. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с. 2. *Моїсєєв О.М.* Визначення поняття експертних технологій та їх місце в системі судової експертології // Криміналістика і судебна експертиза / Отв.ред. И.И. Емельянова. – К.: Министерство юстиции Украины, 2008. – Вып. 54. – С. 3-11. 3. *Колдин В.Я.* Экспертиза в управлении и праве // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – Луганськ, 2000. – С. 176-200. 4. *Теория доказательств в советском уголовном процессе* / Отв. ред. Н.В. Жогин – М.: Юр. лит., 1973. – С. 700. 5. Там же. – С. 700. 6. *Орлов Ю.К.* Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): Учеб. пособ. – М.: Юрист, 1995. – С. 29-30. 7. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно-практическое пособие. – Х.: Эспада, 2005. – С. 161-162. 8. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз:

Затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 1715. **9.** *Евтюков С.А., Васильев Я.В.* Расследование и экспертиза дорожно-транспортных происшествий / Под общ. ред. С.А. Евтюкова. – СПб.: Изд-во ДНК, 2005. – 288 с. **10.** *Орлов Ю.К.* Цит. работа. – С. 40. **11.** *Грановский Г.Л.* Основы трасологии (общая часть). – М.: ВНИИ МВД СССР, 1965. – С. 118-119. **12.** *Мухин И.И.* Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. – Л.: Из-во ЛГУ, 1971. – С. 135-136; *Колдин В.Я.* Экспертиза в управлении и праве // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2000. – С. 176-200. **13.** *Цимакурідзе Г.А.* Об условиях объективной оценки заключения эксперта // Сборник научных работ. – Вильнюс, 1963. – Вып.1. – С.105-106. **14.** *Мухин И.И.* Цит. работа. – С. 99; *Порубов А.Н.* Оценка доказательственной информации на предварительном следствии // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – Мн., 1999. – Вып. 14. – С.115-118. **15.** *Галкин В.М.* Средства доказывания в уголовном процессе. Ч. II: Заключение эксперта. – М.: ЦНИИСЭ, 1968. – С. 63; *Гришина Е.П.* Обеспечение достоверности заключения эксперта в уголовном процессе // Российский следователь. – М.: Юрист, 2001. – № 6. – С. 15-18. **16.** *Белкин Р.С.* Криминалістика: проблеми сьогодняшнього дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: НОРМА, 2001. – С. 213. **17.** *Янушко В.И., Стешиц В.К.* Назначение криминалистических и судебно-медицинских экспертиз: Учеб. пособ. – Минск: МВШ МВД СССР, 1990. – С. 40. **18.** *Подольный Н.А.* Особенности оценки заключения эксперта // Российский судья. – М.: Юрист, 2000. – № 4. – С. 10-12. **19.** *Эксархопуло А.А.* Криминалістика как область специальных познаний в расследовании преступлений // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2002. – Вып. 2 (4). – С. 8-14. **20.** *Ланга С.П.* Деякі проблеми тактики використання судових експертиз на попередньому слідстві // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Спецвип. – Х., 2001. – С. 30-35.